



Elżbieta Wierzbicka-Piotrowska  <https://orcid.org/0000-0002-2310-2814>

Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Języka Polskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa, e-mail: elzbieta.piotrowska@uw.edu.pl

W POSZUKIWANIU WYZNACZNIKÓW ELEGANCJI JĘZYKOWEJ

IN SEARCH OF MARKERS OF THE ELEGANCE IN LANGUAGE

Słowa kluczowe: elegancja językowa, estetyka słowa, etykieta językowa

Keywords: linguistic elegance, aesthetics of language, linguistic etiquette

Streszczenie

W artykule zostało opisane zjawisko elegancji językowej, która jest przypisywana konkretnym wypowiedziom ustnym lub pisemnym, chociaż nie były nigdy wymienione jej cechy charakterystyczne. Analiza dostępnych przykładów takich wypowiedzi miała więc na celu ustalenie, jakie środki językowe i techniki komunikacyjne sprzyjają tworzeniu eleganckiego tekstu. W rezultacie okazało się, że są one związane z etyką komunikacji, etykietą językową, estetyką słowa i poprawnością językową, ale i tak nie zawsze ich obecność w tekście czyni go eleganckim. Zjawisko elegancji językowej zależy bowiem nie tylko od formy i treści tekstu, ale także od kultury osobistej jego autora, od empatii skierowanej przez niego do odbiorcy wypowiedzi i od dostosowania interakcji słownej do sytuacji, w jakiej pojawił się akt mowy.

Abstract

The article describes the phenomenon of linguistic elegance, which is an attribute of specific oral or written statements by their recipients. The analysis of available examples of such statements allowed for the description of lexemes, syntactic structures, phonetic elements and communication techniques that determine the elegance of language. In addition, it showed that their presence in a text does not always make it elegant, because linguistic elegance depends not only on the form and content of the text, but also on the personal culture of its author, his empathy for the recipient of the statement and the adaptation of verbal interaction to the situation of the speech act.

1. WPROWADZENIE

Elegancja językowa jest przypisywana przez badaczy licznym tekstom zarówno pisanim, jak i ustnym. Najczęściej są to fragmenty utworów literackich lub wypowiedzi publiczne znanych osób. Ich sposób formułowania zdań, dobór słów i stosowane techniki perswazyjne sprawiają, że ich język wykracza poza utarte schematy, staje się wytworny, a odbiorcy czują przyjemność w obcowaniu z tworzonymi przez nich tekstami. Celem artykułu jest zbadanie, jakie cechy języka sprzyjają tworzeniu takich tekstów i jakie środki językowe wpływają na to, że czyjś język jest oceniany jako elegancki.

2. ELEGANCJA JĘZYKOWA W LITERATURZE PRZEDMIOTU

Słowo *elegancja* pochodzi od łacińskiego *elegantia*, oznaczającego ‘dobry smak, gust, wytworność, wyborowość’. Według Andrzeja Bańkowskiego po raz pierwszy zostało odnotowane w języku polskim w 1594 r., ale w częstym użyciu było dopiero w XVIII w. [BESJP, t. I, s. 343]. W *Słowniku języka polskiego* Samuela Lindego jest definiowane jako ‘gustowność, modność’ [SL, t. 1, s. 628], w *Słowniku warszawskim* jako ‘wytworność, wykwintność, gustowność, strojność, szyk, dobry smak’ [SW, t. 1, s. 686]. Podobne definicje można znaleźć we współczesnych opracowaniach leksykograficznych [por. ISJP; SJPDor; USJP; WSJP].

Zarówno w języku łacińskim, jak i w polskim słowo *elegancja* jest derywatem od przymiotnika *elegancki*, który zwykle nazywa właściwość stroju lub zachowania, czasami także osób lub przedmiotów. Stanisław Krajski, łącząc elegancję z *savoir-vivre*’em, napisał:

Filozofia *savoir-vivre*’u ujmuje elegancję jako perfekcjonizm w wyglądzie (postawa, ubiór, towarzyszące mu akcesoria) i zachowaniu, jako szlachetność zewnętrzną – szlachetność wyglądu i tego, co dzisiaj nazywa się mową ciała. Przez analogię określa się też w świecie *savoir-vivre* jako eleganckie pewne reakcje, działania, zachowania – te mianowicie, które można określić jako piękne, które wprost emanują szlachetnością [Krajski, 2022b].

Także w wypadku języka elegancja jest rodzajem perfekcjonizmu w sposobie jego używania. Po raz pierwszy została tak potraktowana przez Adama Czartoryskiego w jego eseju *Myśli o pismach polskich*, w którym elegancję języka łączył autor z rodzimością, wbrew panującej wówczas modzie na cudzoziemskość w języku:

[...] płoche i bez sensu przepadanie, kobiet osobliwie (nie wyłączając jednak z tej kolei i mężczyzn) za tą suwerennością której imię elegancyi nadać spodobało się

(przywiązując się mylnie do kształtów przesadzonych lub niedosadzonych modności zagranicznej) i najszybciej zakładając tę elegancję na pogardzie i brzydzeniu się mową, i każdym kształtem narodowym [Czartoryski, 1801, s. 71].

Taka negatywna charakterystyka elegancji językowej poprzez wskazanie, jak nie należy jej rozumieć, pojawia się także we współczesnych opracowaniach. Andrzej Markowski w szkicu pt. *O elegancji w języku* pisze:

Mało eleganckie jest posługiwanie się zwrotami schematycznymi, utartymi, sztamowymi zbitkami słów. Nie jest elegancki ktoś, kto mówi, że „w tym temacie mam pakiet priorytetów” ani ktoś, kto mówi, że „zabezpiecza środki na zbilansowanie budżetu domowego” [...] [Markowski, 1993, s. 13].

Nawet wtedy, kiedy autor wymienia środki językowe, które charakteryzują elegancką wypowiedź, to na zasadzie kontrastu przeciwstawia je tym, które zaprzeczają elegancji językowej, np.:

Dobry smak językowy zakłada, oczywiście, używanie tylko takich wyrazów, co do których jesteśmy pewni, że nie urażą one partnera rozmowy, nie sprawią, że poczuje się on poniżony. Nie wspomnę już tu nawet o wulgaryzmach, bo to jasne, że ich używanie jest dużo poniżej dobrego gustu, chodzi raczej o to, by nie nadużywać wyrazów obcych, które mogą być dla wielu osób niezrozumiałe, a także, aby nie formułować myśli w ten sposób, by rozmówca poczuł się obrażony (np. „Co za głupoty pani wygaduje?”, „Czy pan nie widzi, że sam się pan ośmiesza!”) [Markowski, 1993, s. 14].

W pracach na temat języka autorów wybranych tekstów pojawia się często podobna metoda podkreślania elegancji ich języka, polegająca na zestawianiu zalet ich sposobu pisanego z tym, czego w analizowanych utworach nie ma, bo nie zasługiwałyby wtedy na miano eleganckich, np.:

Językowa elegancja Rybskiego nie ma w sobie nic z nostalgicznego eskapizmu. Jest radykalna, niemal apodyktyczna, bo ma fundamentalne znaczenie dla wspólnoty [...] a jego elegancji bliżej raczej do ostrości sztyletu, aniżeli do przykurzonego pióra [Wojtak, 2019, s. 136–137].

W wielu przypadkach może bowiem dojść do stworzenia kanonu piękna w komunikacji, który z elegancją i uprzejmością nie będzie miał nic wspólnego, lecz także w wielu innych przypadkach może dojść do tak dużego indywidualnego, specyficznego (dla określonego człowieka) rozwoju komunikacyjnego (werbalnego i niewerbalnego), że będzie on autentycznie pięknym zachwycał [Laskowska, 2021, s. 116].

Takie traktowanie elegancji języka w opracowaniach naukowych może być związane ze sposobem stwierdzania jej obecności nie w wyniku racjonalnej analizy filologicznej występujących w danym tekście środków językowych, ale w efekcie odczuć jego odbiorców, w tym także badaczy, znajdujących w nim rodzaj wyjątkowego piękna świadczącego o dobrym smaku i wytworności jego twórcy. Nie jest ona bowiem rezultatem zastosowania przepisu na eleganckość, ale połączenia możliwości tkwiących w języku z nieuchwytnym i trudnym do wyjaśnienia wyczuciem językowym twórcy tekstu.

Opisując elegancję językową, badacze stosują w związku z tym odwrotny kierunek wnioskowania – nie od przesłanek do wniosku, ale od wniosku do przesłanek. Dopiero kiedy intuicja każe im uznać tekst za elegancki, szukają w nim wykładników elegancji, żeby znaleźć uzasadnienie swojej oceny. Wynik takiego postępowania badawczego nie jest pewny, ale tylko prawdopodobny, ponieważ nie daje podstaw, aby sformułować naukową definicję elegancji językowej.

3. ISTOTA ELEGANCJI JĘZYKOWEJ

Brak zadowalającej definicji elegancji językowej sprawił, że nie jest ona wymieniana jako przedmiot badań językoznawczych, mimo że znalazła swoje miejsce we współczesnej teorii kultury języka. Może być przy tym różnie rozumiana, w zależności od tego, czy dotyczy konkretnej wypowiedzi, czy sposobu używania języka przez konkretną osobę, czy całego języka¹. Oznacza także co innego w rozmowie przy kawie, co innego w podaniu urzędowym, a co innego w artykule naukowym. W każdym przypadku jednak wspólnym mianownikiem jest to, co jest charakterystyczne dla wszelkiej elegancji bez względu na to, czy chodzi o strój, czy o zachowanie, czy o język, czyli stosowność, umiar i dbałość o formę.

W odniesieniu do stroju bardzo trafnie scharakteryzowała elegancję Irena Kamińska-Radomska [cyt. za Krajski, 2022a], pisząc: „[...] możemy być pewni, że wyglądamy elegancko, gdy nasz strój jest skromny, drogi i konserwatywny”.

Podobne cechy, czyli skromność, bogactwo i konserwatyzm, można przypisać eleganckiej wypowiedzi.

Skromność to jednocześnie prostota. W wypadku stroju jest to unikanie jaskrawych kolorów i ekstrawaganckich krojów, w języku natomiast umiar, stosowanie prostych, ale zrozumiałych zdań, w których wszystkie wyrazy zajmują należne im miejsce i nie rażą wyszukany szykiem lub zawiłą konstrukcją. To właśnie ze względu na tę cechę

1 Oprócz elegancji językowej, która jest wartością przypisywaną konkretnym wypowiedziom lub językowi ich autorów, od najdawniejszych czasów obserwowana jest tendencja do oceniania różnych języków etnicznych jako bardziej lub mniej eleganckich. Za prototyp eleganckiego języka jest powszechnie uznawany język francuski jako język obycia i grzeczności [por. Zarzycka, 2015, s. 126].

elegancji językowej można przyjąć, że polega ona między innymi na stosowaniu niezbyt rozbudowanych zdań zamiast tworzenia długich okresów retorycznych, wymagających dużego wysiłku od odbiorcy, który chciałby zrozumieć, o co chodziło mówiącemu.

Druga cecha eleganckiego stroju wymieniona przez Kamińską-Radomską to wysoka cena, która wiąże się z jego jakością, ale nie każdego na taką stać. Kojarzy się więc zwykle z zamożnością tego, kto może ją zapłacić. Podobnie jest z językiem wypowiedzi. Ten, kogo wypowiedzi charakteryzują się elegancją językową, musi być bogaty w wiedzę o języku. Bogactwo to ma również swoją cenę, która przekłada się na wykształcenie i erudycję twórcy tekstu, będącą rezultatem jego licznych lektur. Znajomość znaczenia wielu słów, umiejętność dobierania ich do przekazywanych treści i w miarę potrzeby zastępowania synonimami to niezbędne warunki elegancji językowej. Jak pisze Markowski:

Dobry smak w języku to wybór takich sposobów mówienia i pisania, które będą charakteryzowały mówiącego jako człowieka na pewnym poziomie, umiającego się odpowiednio językowo zachować w określonej sytuacji, człowieka dbającego o swój wizerunek poprzez język, jakim się posługuje [Markowski, 1993, s. 13].

Taką elegancją odznaczał się według Elżbiety Umińskiej-Tytoń język dziewiętnastowiecznych salonów. Jego cechy charakterystyczne to obecność w wypowiedziach bywalców salonów niecodziennych środków językowych, właściwych tekstom artystycznym, np. eufemizmów, zręcznych powiedzonek i wyszukanych komplementów, stosowanie się do zasad etykiety językowej i powstrzymywanie się od wyrażania emocji [Umińska-Tytoń, 2011].

Na perfekcję w stosowaniu dostępnych środków językowych zwraca też uwagę Maciej Janowski, recenzując książkę Anny Grześkowiak-Krwawicz pt. *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*. Określa on jej język jako elegancki ze względu na obecność w nim dyskretnej ironii służącej nienatrzętnemu zaznaczeniu stanowiska w różnych kwestiach [Janowski, 2020].

Elegancja językowa polega też na umieszczeniu w wypowiedzi trafnie dobranego cytatu z literatury pięknej lub zastosowaniu gry językowej, która podkreśla przekazywane treści. Jak twierdzą badacze, takie zabiegi świadczą o erudycji mówcy i potrafią dodać wypowiedzi błyskotliwości. Ważne jednak, żeby nie były to zbyt często powtarzane powiedzenia lub modne slogany, których pojawienie się w tekście podważa oryginalność stylu. Z kolei dobrze dobrana metafora może uczynić język bardziej obrazowym i wyrazistym, np. polityk mówiący *Mowa nienawiści to trucizna w studni społeczeństwa* posłużył się metaforą (*trucizna w studni*)², by

2 Metafora taka pojawiła się w wypowiedzi sekretarza generalnego ONZ podczas dyskusji nad mową nienawiści: *Hate speech is poison in the well of society* [por. United Nations, 2025].

elegancko, ale stanowczo, potępić pewne zjawisko. Zabrzmiało to mocniej niż sucha wypowiedź *Mowa nienawiści jest groźna społecznie*.

Trzecia z cech eleganckiego stroju wymieniona przez Kamińską-Radomską to konserwatyzm, czyli preferowanie strojów tradycyjnych, o akceptowanym od niepamiętnych czasów kroju i spokojnych kolorach. Elegancja językowa też wymaga konserwatyizmu, polegającego na stosowaniu tradycyjnych konstrukcji językowych, używaniu rodzimych, zrozumiałych dla każdego słów. Według badaczy to, co w języku jest eleganckie, nie powinno mieć w żadnym wypadku znamion ekstrawagancji, rzucającej się w oczy obcości lub modnej nowości [Markowski, 1993, s. 14]. Podobne poglądy głosili wcześniej oświeceniowi intelektualisci, wypowiadający się na temat języka na przełomie XVIII i XIX w. [Florczak, Pszczołowska, 1958].

Od czasów staropolskich zgodny z zasadami elegancji był także polski język sakralny. Mimo że stosowane były w nim dwa wzorce językowe – jeden przedkładający zasadę elegancji wypowiedzi nad zasadę zrozumiałości i drugi na pierwszym miejscu stawiający zrozumiałość, a dopiero później elegancję języka – to jednak autorzy tekstów religijnych, a zwłaszcza przekładów biblijnych, zwykle wybierali ten pierwszy. W tym czasie przeważał bowiem pogląd, że podstawowymi kategoriami stylistycznymi tego typu tekstów są wytworność i dostojność, określane mianem elegancji wypowiedzi. Do jej wykładników językowych zaliczano m.in. ograniczony udział synonimów, tradycyjną frazeologię, struktury kalkowane z języka łacińskiego, częste stosowanie metafor alegorycznych i symbolicznych, archaizację stylu, unikanie zdrobnień, zgrubień i słownictwa potocznego [Bieńkowska, 2009].

Nawet Mikołaj Rej w swoim przekładzie *Psalterza Dawidowego*, do którego wprowadził wiele wyrazów pospolitych, był wierny zasadzie elegancji, jeśli chodzi o wskaźniki zespolenia. Jak wykazały badania frekwencyjne, w jego tłumaczeniu *Psalterza* bardzo rzadko występują spójniki charakterystyczne dla języka mówionego, takie jak *więc*, *choć*, przeważają natomiast utrwalone w tradycji staropolskich przekładów biblijnych spójniki stanowiące symbol dostojności i nobliwości, takie jak: *acz*, *aczkołwiek*, *aza*, *azali*, *iza*, *izali*, *przeto*, *tedy* [Kowalska, 2023, s. 352].

Są jednak także różnice między elegancją stroju a eleganckim językiem. W przeciwieństwie do eleganckiego stroju elegancki język dotyczy nie tylko twórcy tekstu, ale także jego odbiorców. Jak pisze Markowski:

[...] „elegancki językowo” może być tylko ten, kto [...] do grona osób starszych nie będzie się zwracać: „Wiecie państwo”, bo użycie 2. os. czasownika wiele osób starszych razi. Bardziej elegancka będzie w tej sytuacji forma *wiedzą państwo* [Markowski, 1993, s. 13].

Elegancja językowa jest pod tym względem ściśle związana z etykietą językową. W każdym wypadku będzie przejawiać się w takim doborze środków, aby

zamierzony efekt perlokucyjny (reakcja odbiorcy) został osiągnięty bez niepotrzebnego naruszenia norm uprzejmości. Na przykład wyrażając krytyczną opinię (co jest aktem mowy mogącym zagrozić pozytywnemu wizerunkowi odbiorcy), osoba elegancka językowo ubierze ją w taktowną formę: zamiast *Ten projekt jest źle zrobiony*, powie *W tym projekcie można zauważyć kilka miejsc wymagających poprawy*. Taka wypowiedź przekazuje negatywną ocenę bardziej dyplomatycznie, łagodząc bezpośredni negatywny osąd poprzez wybór neutralnych słów (*miejsca wymagające poprawy* zamiast *źle zrobiony*) oraz użycie formy bezosobowej (*można zauważyć* zamiast *jest*). Zostały tu wykorzystane dwie techniki charakterystyczne dla elegancji językowej, a mianowicie eufemizacja i impersonalizacja, które neutralizują krytykę zawartą w analizowanej wypowiedzi.

Podobne przykłady, wskazujące na związek elegancji z etykietą językową, można znaleźć w wielu pracach na temat grzeczności językowej [por. Ożóg, 1984; Markowski, 1993; Marcjanik, 1997; Wojtak, 1999; Skudrzyk, 2007; Sikora, 2023 i inni]. Do wymienionych wcześniej atrybutów elegancji językowej z pewnością należy więc dodać okazywanie szacunku dla odbiorcy wypowiedzi oraz umiejętność dostosowywania jej treści i formy do wymogów sytuacji komunikacyjnej.

4. ZASADY KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ SPRZYJAJĄCE ELEGANCJI

Oprócz doboru słów i form gramatycznych na elegancję językową ma wpływ respektowanie we wszelkich interakcjach słownych ogólnych zasad komunikacji językowej. Ważne jest bowiem nie tylko formułowanie poprawnych zdań, ale także zarządzanie rozmową w sposób przemyślany, grzeczne zwracanie się do odbiorcy, uważne słuchanie oraz wzmacnianie wypowiadanych słów gestykulacją i mimiką. Aby to osiągnąć, elegancki mówca stosuje takie techniki komunikacyjne, które pomagają nawiązać kontakt z odbiorcą i wzbudzić zainteresowanie przekazywanymi tezami, a przede wszystkim sprawić, że odbiorca będzie odczuwał przyjemność, słuchając jego wypowiedzi i oceni ją jako elegancką.

4.1. Zasada kooperacji

Jedną z podstawowych technik komunikacyjnych, która jest istotna przy tworzeniu eleganckich wypowiedzi, jest przestrzeganie zasady kooperacji, opisanej przez Herberta Paula Grice'a [1975]. Składają się na nią cztery maksymy: jakości (mów prawdę), relewancji (mów na temat), ilości (udzielaj tyle informacji, ile trzeba, nie za dużo i nie za mało) oraz sposobu (mów jasno i zrozumiale). Choć Grice formułował te zasady z myślą o wszelkiej skutecznej komunikacji, można je również odnieść do elegancji językowej. Wypowiedź elegancka powinna być bowiem zgodna z zasadą kooperacji: nie zawierać informacji niezgodnych z prawdą

(osoba kulturalna nie będzie świadomie wprowadzać w błąd lub plotkować bezpodstawnie), trzymać się tematu (nie nużyć odbiorcy dygresjami ani nie zmuszać go do domysławiania się sensu), być wyważona w długości (nie być ani gadatliwa, ani lakoniczna ponad miarę) oraz jasna (nie ma w niej chaosu myślowego ani bełkotliwości). Elegancki mówca, zabierając głos na spotkaniu, stara się poza tym precyzyjnie przekazywać myśli i ujmować je w zwięzłej formie, zamiast mówić długo i nieskładnie.

4.2. Empatia komunikacyjna

Kolejną ważną techniką jest stosowanie zasady empatii komunikacyjnej, która każe na pierwszym miejscu stawiać zawsze odbiorcę wypowiedzi. Osoba elegancka w komunikacji stara się przewidzieć, jak jej słowa zostaną odebrane. Tłumaczy trudniejsze pojęcia, jeśli rozmawia z niefachowcem (zamiast popisywać się żargonem), a w rozmowie dyplomatycznej waży każde słowo, by nie wywołać nieporozumienia. Taka postawa wpisuje się w retoryczną triadę: *docere, delectare, movere* ('uczyć, sprawiać przyjemność, poruszać'). Autor eleganckich wypowiedzi ma bowiem nie tylko przekazać informacje (*docere*), ale też uczynić to w sposób przyjemny dla odbiorcy (*delectare*) i ewentualnie wywołać zamierzony efekt emocjonalny bądź perswazyjny (*movere*). Znane techniki perswazyjne stanowią część eleganckiej komunikacji, jeśli są etyczne i stosowane z wyczuciem. Przykładem może być posłużenie się delikatnym komplementem czy odwołaniem do wspólnych wartości na początku wystąpienia publicznego, aby zjednać sobie przychyłność odbiorców – jest to związane z wykorzystywaną często w eleganckich wypowiedziach zasadą sympatii, która wiąże się także z etykietą językową.

4.3. Aktywne słuchanie

Aktywne słuchanie to kolejna technika komunikacyjna, której stosowanie w eleganckiej interakcji słownej jest niezbędne. Polega ono na okazywaniu uwagi rozmówcy poprzez kontakt wzrokowy, potakiwanie, zadawanie stosownych pytań i nieprzerywanie w pół zdania. Chociaż aktywne słuchanie jest głównie kwestią postawy i zachowania, ma też wymiar językowy. Wyrażenia i zwroty o funkcji facytycznej, np. *rozumiem, tak, oczywiście*, parafrazowanie usłyszanej wypowiedzi, np. *Czyli uważasz, że...?*, albo zadawanie doprecyzowujących pytań są sygnałami zapewniającymi rozmówcę, że jest słuchany z szacunkiem. Brak przerywania i pozwolenie drugiej osobie na dokończenie myśli to również przejaw elegancji w rozmowie – świadczy o opanowaniu i cierpliwości rozmówcy. W dyskusjach publicznych czy debatach, gdzie emocje bywają silne, osoba kierująca się elegancją językową powstrzyma się od agresywnych interwencji, nie będzie podnosić głosu ani używać obraźliwych przerywników. Zamiast tego, jeśli nie zgadza się z rozmówcą

i chce przekazać mu to w trakcie jego wywodu, robi to taktownie: *Przepraszam, że wejść w słowo, ale chciałbym doprecyzować...* Taka forma jest znacznie bardziej uprzejma niż np. *Bzdura, nie masz racji...*

4.4. Umiar

Ważną techniką komunikacyjną przy tworzeniu eleganckich wypowiedzi jest stosowanie zasady umiaru, która wymaga od autorów wypowiedzi, aby potrafili zapanować nad swoimi emocjami i stylem mówienia. Nawet w sytuacjach konfliktowych powinni starać się używać spokojnego, rzeczowego tonu i w sposób uprzejmy formułować myśli. Zasada umiaru wiąże się także z unikaniem przesadnej gestykulacji i krzykliwej intonacji. Zrównoważony, niezbyt wysoki głos, odpowiednia jego modulacja i wyraźna artykulacja to ważne wykładniki elegancji językowej w wystąpieniach ustnych. Także pauzy stosowane we właściwych miejscach potrafią dodać powagi i pozwalają słuchaczom nadążyć za przekazem. Mówienie zbyt szybko i niewyraźnie odbiera nawet dobrze sformułowanej wypowiedzi jej elegancję, bo sprawia wrażenie chaosu lub nerwowości. Podobne zalecenia były formułowane już w klasycznej retoryce. W starożytnych podręcznikach dla mówców zwracano uwagę na opanowanie oddechu i tempa mowy jako części sztuki oratorskiej – współcześnie również przywiązuje się do tego wagę ze względu na lepszy odbiór wypowiedzi, która spełnia kryteria eleganckiej wymowy.

4.5. Formatowanie tekstu pisanego

W tekstach pisanych zalecane techniki komunikacji obejmują dodatkowo stosowanie jasnej struktury tekstu, odpowiedniego kroju czcionki i starannego formatowania, co również można uznać za wyraz elegancji językowej. W tekstach pisanych ręcznie ważna jest z kolei kaligrafia. W każdym wypadku elegancki tekst powinien mieć przejrzysty układ akapitów, dostosowane do nich odstępy między wierszami i logiczne nagłówki – to wszystko sprawia, że odbiorca łatwiej śledzi tok myśli autora. Powinien poza tym zawierać zdania zróżnicowane pod względem długości: zdania krótkie (dynamiczne, podkreślające kluczowe tezy) powinny przeplatać się z dłuższymi (rozwijającymi myśl). Monotonia składniowa może obniżać elegancję tekstu, podobnie jak brak dbałości o spójność logiczną między zdaniami. Dlatego ważne jest w eleganckim tekście pisanym stosowanie odpowiednich spójników i wyrażen metatekstowych, np. *ponadto, jednakże, prawdę mówiąc, warto zaznaczyć, że...*, co nadaje wypowiedzi płynność i klarowność.

5. ŚRODKI JĘZYKOWE JAKO FUNDAMENT ELEGANCJI

Elegancja językowa konkretyzuje się dzięki trafnym wyborom autora tekstu spośród dostępnych środków językowych. Nie tylko odpowiednie treści, ale także pasujące do nich słownictwo, konstrukcje składniowe oraz środki fonetyczne budują styl wypowiedzi i decydują o jej eleganckim charakterze.

5.1. Słownictwo

Słownictwo eleganckie to takie, które jest adekwatne do tematu i sytuacji, a zarazem pozbawione wulgaryzmów, nadmiernej potoczności czy obraźliwych określeń. Słowa użyte w eleganckiej wypowiedzi pozwalają precyzyjnie oddać myśl, bez uciekania się do kolokwializmów. Osoba elegancka językowo rozumie subtelne różnice znaczeniowe między wyrazami i potrafi unikać słów zbyt ostrych lub zbyt familiarnych w danym kontekście. To właśnie dlatego autorzy wypowiadający się na temat elegancji językowej uważają, że ważnym jej wykładnikiem są eufemizmy. Przykładowo, zamiast powiedzieć *Kłamiesz* (co brzmi oskarżycielsko), radzą użyć łagodniejszej frazy, np. *mijas z prawdą* lub *nie masz racji*. Zamiast *on jest głupi* lub *brakuje mu rozsądku* bardziej elegancko jest powiedzieć *wykazuje się ignorancją w tej kwestii*. Unikanie argumentacji *ad personam* i pejoratywnych etykiet sprawia, że wypowiedź pozostaje kulturalna nawet w polemice.

Ważne jest także przestrzeganie normy językowej – eleganckie słownictwo powinno być wolne od zbędnych zapożyczeń, np. nie jest eleganckie mówienie *overall* czy *generalnie* w co drugim zdaniu, gdyż istnieją polskie odpowiedniki tych słów, np. *ogólnie* lub *w sumie*. Nie powinno się także używać wyrazów modnych ani leksyki pochodzącej z modnego współcześnie żargonu korporacyjnego. Jeśli chodzi o słownictwo, elegancja językowa przejawia się przede wszystkim w preferowaniu rodzimych słów, nienacechowanych emocjonalnie i używanych zgodnie z ich znaczeniem. Polega także na wykorzystywaniu leksykalnego bogactwa – niepowtarzaniu tego samego słowa kilkakrotnie, umiejętnym używaniu synonimów, a także zaskakiwaniu odbiorców od czasu do czasu trafnym, niebanalnym słowem lub wyrażeniem, które potrafi dodać blasku wypowiedzi pod warunkiem, że jest zrozumiałe dla odbiorcy.

5.2. Konstrukcje składniowe

Elegancja języka to także dobrze dobrane do przekazywanej treści konstrukcje składniowe, gdyż klarowna składnia sprzyja elegancji. Przede wszystkim należy unikać zbyt rozbudowanych zdań wielokrotnie złożonych, gdyż zarówno w wersji mówionej, jak i pisanej tekstu mogą zaciemnić jego sens i utrudnić zrozumienie. Zasady elegancji nakazują w tym wypadku umiarkowanie, żeby nie narażać odbiorcy na niepotrzebny wysiłek. Nie oznacza to jednak, że zdania muszą być zawsze

krótkie i proste – wręcz przeciwnie, ponieważ monotonia krótkich zdań może nadawać tekstowi ton wyliczanki. Chodzi raczej o to, by obok zdań pojedynczych pojawiały się niezbyt rozbudowane zdania złożone, logicznie uporządkowane i łatwe do przyswojenia. Dobry efekt daje łączenie różnych zdań nie tylko pod względem długości, ale również rodzajów – między zdaniami oznajmującymi powinny od czasu do czasu pojawiać się pytania retoryczne lub zdania warunkowe. Dzięki takiemu urozmaiceniu styl wypowiedzi zyskuje lekkość.

W eleganckiej wypowiedzi ważne jest także unikanie długich ciągów przydawek dopełniaczowych, które nadają wypowiedzi charakter tekstu urzędowego, np. zamiast zdania *Geodeta przekazał propozycję możliwości oceny prawidłowości wykonania czynności wyznaczenia przebiegu granic nieruchomości lepiej sformułować tę myśl następująco: Geodeta zaproponował, jak można ocenić, czy granice nieruchomości zostały wyznaczone prawidłowo.*

Elegancja językowa nie dopuszcza także błędów składniowych i częstych powtórzeń tej samej struktury syntaktycznej. Nie jest też pożądana składnia eliptyczna, która jest dopuszczalna w stylu potocznym dla nadania dynamiki, ale w formach pisanych elegancji sprzyja raczej pełna, poprawna składnia. Przykładowo zdanie *Wprawdzie projekt zawiera pewne niedociągnięcia, jednak po wprowadzeniu poprawek może okazać się znaczącym sukcesem* brzmi elegancko i płynnie, podczas gdy równoważnik zdania *Projekt z niedociągnięciami, ale po poprawkach – sukces* jest zbyt telegraficzny i sprawia raczej wrażenie notatki niż eleganckiej wypowiedzi.

5.3. Fonetyka i dykcja

Chociaż w tekstach pisanych warstwa brzmieniowa języka nie jest istotna, w mowie żywej elegancja językowa obejmuje także poprawną wymowę i artykulację. Mówca, który dba o swój językowy wizerunek, stara się wymawiać słowa wyraźnie, unikać rażących błędów ortofonicznych, np. używania form *wziąć, czeba* zamiast *wziąć, trzeba*. W języku polskim elegancja wymowy to także akcentowanie słów zgodnie z normą. Ktoś, kto stosuje akcent paroksytoniczny w takich wyrazach, jak np. *uniwersytet, osiemset, poszliśmy*, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, nie zostanie oceniony jako elegancki mówca.

Na elegancję wymowy składa się również tempo mówienia oraz modulacja głosu. Zbyttna monotonia nuży odbiorcę, a nadmierna ekspresja, przejawiająca się głośnym mówieniem, krzykiem lub przesadnie wysoką intonacją (co może być odebrane jako brak kontroli), denerwuje i zniechęca do dalszego słuchania. Mistrzowie retoryki potrafią modulować głos w sposób dodający słowom głębi – np. ściszyć go, mówiąc o czymś poważnym lub smutnym, i wzmocnić przy puencie czy apelu do odbiorców, ale zawsze w granicach pewnej harmonii, która należy również do wykładników elegancji językowej.

6. PODSUMOWANIE

Wyrażenie *elegancja językowa* jako termin pojawiło się w pracach językoznawczych stosunkowo niedawno. Zwykle jest odnoszone do jednego ze zjawisk z dziedziny pragmatyki językowej, które badacze opisują jako spełniające cztery najważniejsze kryteria, jakie trzeba wziąć pod uwagę, aby uznać czyjś język za używany zgodnie z zasadami kultury języka. Są to: poprawność i sprawność językowa oraz etyka i estetyka słowa [Markowski, 2018, s. 20–22]. We współczesnej teorii kultury języka elegancja językowa jest wymieniana często w kontekście funkcji estetycznej języka, która przez wielu badaczy jest traktowana jako najważniejsze kryterium oceny akceptowalności użytych środków językowych [Kaczor, 2009; Wierzbicka-Piotrowska, 2011; Zbróg, 2020]. A jednak, mimo że elegancji językowej jest najbliżej do estetyki, to jest ona czymś więcej niż pięknym formułowaniem myśli.

Jak wynika z przeprowadzonej kwerendy słownikowej i tekstowej, główne wykładniki elegancji językowej to wewnętrzna harmonia wypowiedzi i jej zgodność z zasadami etykiety językowej, unikanie zdrobnień i wyrażen nacechowanych emocjonalnie, zwłaszcza o zabarwieniu negatywnym, stosowanie eufemizmów, jeśli przekazywane treści mogą odbiorcę urazić lub z innych powodów nie powinny się pojawić w wypowiedzi. Ważne są także: poprawność gramatyczna, leksykalna i stylistyczna tworzonego tekstu oraz umiar w używaniu wyrazów zapożyczonych i w stosowaniu ozdobników.

Przeprowadzona w artykule analiza wypowiedzi uznanych za eleganckie przez różnych autorów prac językoznawczych i przegląd nielicznych opracowań dotyczących samego zjawiska elegancji językowej wykazały jednak, że nawet gdyby wszystkie wykładniki elegancji językowej zostały użyte w wypowiedzi, nie można byłoby z całą pewnością uznać jej za elegancką. To bowiem, co wyróżnia eleganckie wypowiedzi spośród innych, to ich wytworność i związana z nią elitarność, czego nie da się ująć w postaci definicji.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Słowniki

- BESJP – BAŃKOWSKI Andrzej, 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- ISJP – BAŃKO Mirosław, red., 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SJPDor – DOROSZEWSKI Witold, red., 1961, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa.

- SL – LINDE Samuel Bogumił, 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Drukarnia XX. Pijarów, Warszawa; wyd. reprintowe 1994, t. 1–7, „Gutenberg-Print”, Warszawa.
- SW – KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, red., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, Warszawa.
- USJP – DUBISZ Stanisław, 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4 (1–6), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- WSJP – ŻMIGRODZKI Piotr, red., b.r., *Wielki słownik języka polskiego*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, <https://www.wsjp.pl/> (dostęp: 7.04.2025).

BIBLIOGRAFIA

- BIEŃKOWSKA Danuta, 2009, *Wzorzec stylistyczny polszczyzny biblijnej w pierwszej połowie XVI wieku*, „Studia Językoznawcze”, t. 8, s. 29–37.
- CZARTORYSKI Adam Kazimierz, 1801, *Myśli o pismach polskich. Z uwagami, nad sposobem pisania w rozmaitych Materiach*, Nakładem i drukiem Jana Zawadzkiego, Wilno, <http://mars.cbr.edu.pl:8080/dlibra/doccontent?id=736> (dostęp: 7.04.2025).
- FLORCZAK Zofia, PSZCZOŁOWSKA Lucylla, oprac., Mayenowa Maria Renata, red., 1958, *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, t. 1–3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- GRICE Herbert Paul, 1975, *Logic and conversation*, w: P. Cole, J.L. Morgan, red., *Syntax and semantics*, vol. 3, Academic Press, New York, s. 41–58.
- JANOWSKI Maciej, 2020, *Rec.: Anna Grześkowiak-Krwawicz, Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, „Wiek Oświecenia”, nr 36, s. 212–219.
- KACZOR Monika, 2009, *Estetyka słowa a kultura języka*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- KOWALSKA Danuta, 2023, *Psalterz Dawidów (1543) Mikołaja Reja wobec stylistycznych wzorców polszczyzny biblijnej*, „Stylistyka”, t. XXXII, s. 341–356.
- KRAJSKI Stanisław, 2022a, *Elegancja – podstawy*, www.savoir-vivre.com.pl/?elegancja-podstawy,246 (dostęp: 7.04.2025).
- KRAJSKI Stanisław, 2022b, *Savoir vivre jako sztuka życia. Filozofia savoir vivre*, Wydawnictwo Św. Tomasza z Akwinu, Warszawa.
- LASKOWSKA Małgorzata, 2021, *Estetyka komunikacji jako wyraz grzeczności*, „Zeszyty Prasoznawcze”, t. 64, nr 1(245), s. 9–20.
- MARCJANIK Małgorzata, 1997, *Polska grzeczność językowa*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce.

- MARKOWSKI Andrzej, 1993, *Elegancja w języku*, w: A. Markowski, *Polszczyzna znana i nieznana*, Wydawnictwo „Twój STYL”, Warszawa, s. 13–14.
- MARKOWSKI Andrzej, 2018, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- OŻÓG Kazimierz, 1984, *Grzecznościowe akty mowy*, w: B. Dunaj, K. Ożóg, red., *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*, t. 2, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 147–157.
- SIKORA Kazimierz, 2023, *Polska grzeczność językowa dawniej i dziś*, „Studia Pi-goniana”, t. 6, nr 6, s. 35–48.
- SKUDRZYK Aldona, 2007, *Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa)*, w: A. Achteplik, J. Tambor, red., *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 105–122.
- UMIŃSKA-TYTOŃ Elżbieta, 2011, *Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- United Nations, 2025, ‘Hate speech is poison in the well of society,’ says Guterres, <https://news.un.org/en/story/2025/06/1164501> (dostęp: 17.06.2025).
- WIERZBICKA-PIOTROWSKA Elżbieta, 2011, *Kryteria poprawności językowej stosowane przez odbiorcę wypowiedzi*, w: B. Pędzich, D. Zdunkiewicz-Jedynak, red., *Polskie dźwięki, polskie słowa, polska gramatyka*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW, Warszawa, s. 103–119.
- WOJTAK Maria, 1999, *Staropolska etykieta językowa jako obraz relacji międzyludzkich (wybrane zagadnienia)*, w: A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, red., *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 205–216.
- WOJTAK Maria, 2019, *Językowa i stylistyczna wielogłosowość publicystyki okolicznościowej*, w: M. Worsowicz, B. Fiołek-Lubczyńska, red., *Tropami retoryki, stylistyki i dziennikarstwa. Tom dedykowany Profesor Barbarze Bogolebskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 131–143.
- ZARZYCKA Grażyna, 2015, *Wybrane cytaty francuskie w polszczyźnie. Opis badania pilotażowego ukierunkowanego na sprawdzenie ich zakorzenienia, rozumienia i sposobów użycia*, w: A. Zieniewicz, A. Rabczuk, red., *Czym kultura polska może uwieść frankofona?*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 111–132.
- ZBRÓG Piotr, 2020, *Reprezentacja społeczna kultury języka w przestrzeni cyfrowej*, w: A. Hącia, K. Kłosińska, P. Zbróg, red., *Polszczyzna w dobie cyfryzacji*, Polska Akademia Nauk, Warszawa, s. 133–146.